

ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ У ДОСЛІДЖЕННІ СТАЛІНСЬКИХ РЕПРЕСІЙ ЩОДО ГРОМАДЯН ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОСТІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У 1930-х роках

На основі архівних та інших джерел аналізується стан наукової розробки проблеми репресій проти поляків у 1930-х рр. на Півдні України. Документи фондів державних архівів Півдня України містять значні масиви інформації. Для вивчення репресій на Херсонщині, Миколаївщині та Одещині головним джерелом є слідчі справи репресованих осіб, які стали доступними для науковців у зв'язку з розсекреченням низки архівів, зокрема, архівів силових структур. Використання архівних матеріалів у дослідженні сталінських репресій щодо громадян польської національності на Півдні України у зазначений період є важливою складовою для реабілітації жертв незаконних репресій та відновлення історичної справедливості, має значний вплив на розвиток історичної науки та формування національної пам'яті та свідомості українців та поляків

Ключові слова: поляки, Південь України, репресії, депортація, денаціоналізація.

Історія 1930-х років – це історія необмеженого панування комуністичної системи, яка лише починає об'єктивно вивчатись. Тяжкою спадщиною цієї доби є масові репресії, які чинились сталінським режимом та його провідниками на території України, зокрема на Півдні. Дослідження репресій дає змогу збагатити історичну науку новим оригінальним і фактичним матеріалом, аргументовано викрити злочинну діяльність Й. Сталіна, його оточення та створеної ним репресивно-каральної машини. У роки розбудови Української держави виключно важливим є процес переосмислення багатьох проблем історії України. Лише з урахуванням минулого, в тому числі і тих драматичних подій, які принесли репресії, українське суспільство може йти в майбутнє.

Важливо зазначити, що історія польської національної меншини Півдня України залишається актуальною темою дослідження в українській історіографії. У цьому напрямку працювали історики І. Балуба, Т. Єременко,

О. Калакура, Л. Якубова та ін. Особливості каральних заходів проти поляків досліджували О. Рубльов та В. Репринцев. Особливості каральних заходів щодо православного духовенства на Одещині у своїх роботах досліджував М. Михайлуца, а трагічні долі наукової інтелігенції висвітлював Е. Петровський.

Великий історіографічний здобуток має миколаївська історична школа вивчення проблем ХХ ст. На сучасному етапі дослідження історії національних меншин в УРСР сформувалося коло фахівців та наукових установ, які розробляють генеральні напрями етнічної історії, історії етнополітики та державотворення. Дослідження Б. Чирка, П. Тригуба, М. Шитюка, В. Шкварця, М. Козиревої та І. Міронової охоплюють різні сфери історичного минулого національних меншин Півдня України, зокрема автори досліджують проблеми репресій, голодоморів і повстанського руху етнічних меншин. Монографія М. Шитюка «Масові репресії проти населення Півдня України» вирі-

зняється оригінальною документальною базою. Разом з І. Ніколаєвим він проводив дослідження повоєнних репресій проти військовослужбовців та працівників органів ДПУ-НКВС, що знайшли своє відображення в іншій монографії [1].

За підрахунками дослідника М. Шитюка, звинувачення проти поляків на Півдні України протягом 1920-1930-х рр. можна поділити на умовні групи: ідеологічну – 37,2 %, диверсійну – 28,3 % і ворожу діяльність у складі організацій – 33,5 % [2].

У 2002 р. до 65-річчя Миколаївської області (була утворена 22 вересня 1937 р.) завдяки зусиллям обласної державної адміністрації, а також науковців краю, передусім державного університету, навчальних центрів Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова та Одеської національної юридичної академії побачила світ фундаментальна книга «Миколаївщина: літопис історичних подій». У книзі доктор історичних наук, професор М.М. Шитюк подав 6 статей-фрагментів загальним обсягом понад 80 сторінок, де навів історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків людоморів та репресій на Миколаївщині.

Варто зазначити, С. Кульчицький зазначав, що депортація 1935 р. здійснювалася у межах України. Покидаючи свої будинки, переселенці одержували в східних областях республіки садиби колгоспників, які померли від голоду 1932-1933 рр. [3]. За свідченням історика В. Нікольського, на Миколаївщині в 1937 р. репресовано 849 поляків, що складало 2,8 % від загальної кількості репресованих поляків в Україні [4]. За «польською лінією» проходили не лише поляки, а й представники інших національностей, що звинувачувалися в контрреволюційній діяльності на користь Польщі або у співробітництві з поляками, які проводили таку діяльність.

За підрахунками репресованих було проведено багато роботи, наприклад, науковці Ю. Шемшученко, А. Мироненко, В. Пристайко в праці «Жертви репресій» [5] та А. Мироненко, А. Бенько «Жертви сталинського терору предвоєнного п'ятиліття на Україні» [6] наводять кількісь жертв репресії, що прокотилися партійними рядами, зумовивши

скорочення чисельності КП(б)У 1937 р. у порівнянні з 1934 р. з 453526 до 321726 чоловік, тобто майже на одну третину. До червня 1938 р. з 62 членів ЦК партії республіки 55 були репресовані, з 11 членів Політбюро – 10, з 5 кандидатів в члени Політбюро – 4 і всі 9 членів Оргбюро ЦК – страчені.

Також необхідно наголосити, що наукові дослідження сталінських репресій щодо громадян польської національності на Півдні України здійснюються за допомогою державних архівів даного регіону. Державна політика в галузі архівної справи спрямована на максимальну відкритість архівних документів.

Документи фондів державних архівів Півдня України містять значні масиви інформації, що постійно привертають увагу дослідників. Для вивчення репресій на Херсонщині, Миколаївщині та Одещині головним джерелом є слідчі справи репресованих осіб, які стали доступними для науковців у зв'язку з розсекреченням низки архівів, зокрема, архівів силових структур. Наприклад, на базі розсекречених документів в державному архіві створені автоматизовані бази даних «Відомості про громадян Херсонщини, що були репресовані. Більшість таких справ містить фонд Р-4033 державного архіву Херсонської області. Переважна кількість справ фонду були опрацьовані лише поверхово під час створення видання «Реабілітовані історією» (1999-2005 рр.).

У Миколаєві на основі архівних даних також було підготовлено і випущено серію книг «Реабілітовані історією». Було затверджено редакційну колегію при облдержадміністрації, створено при ній штатну редакційно-видавничу групу з 7 осіб. Надалі до розпорядження неодноразово вносилися зміни і доповнення. Спочатку керівником редакційно-видавничої групи був завідувач кафедри Українського морського технічного університету, кандидат історичних наук, доцент В.М. Вашкевич, потім його змінив С.С. Макарчук – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв. До редакційної колегії входили керівники облдержадміністрації, її відділів, управлінь і комітетів, міськвиконкому, обласних правоохоронних органів, громадських організацій, обласних і міських архівів, газет,

ректори ВНЗ, доктори історичних наук, професори П.М. Тригуб, М.М. Шитюк, В.П. Шкварець та ін. Редколегією були надруковані збірники статей, бюлетені, декілька «Книг пам'яті» з відомостями про громадян, які зазнали політичних репресій, у розрізі районів, міст області та обласного центру.

Роблячи висновок про історіографічно-археографічний аналіз літератури з тематики репресій, необхідно підкреслити її ґрунтовний фактологічний характер, але спеціальні дослідження з цієї теми нечисленні і розкривають лише окремі її аспекти. Наукові праці переважно мають регіональну спрямованість.

Слід відзначити, що для досліджуваного періоду характерне створення слідчих справ, за якими репресували осіб, а період 1940-1950-х – перегляду справ, створених в попередній період. Науковцям та працівникам архівів Півдня України вдалося провести статистичне дослідження, яке дозволило визначити кількісне відображення спалахів репресій у даному регіоні проти представників різних національностей, зокрема, поляків. Архівні документи зберегли дані про масове обурення поляків політикою більшовиків, виступів селянства проти колективізації, закриття, руйнування й опоганення костельів.

У зв'язку з цим, набули поширення фальшиві звинувачення поляків у «шпигунстві». У 1937-1938 рр. в Україні було звинувачено у «шпигунстві» на користь Польщі понад 54 тис. осіб. На основі архівних документів, опублікованих джерел, монографічної літератури було визначено, що кількість поляків становила лише 1,5 % від населення України, а частка репресованих серед них дорівнювала 18,9 % усіх жертв репресій, що є найвищим відсотковим показником серед представників усіх національних меншин, які проживали в УРСР [7].

Південна Україна не залишилася осторонь цих подій. За переписом 1926 р. на Півдні УРСР проживало 23368 поляків, що становило 0,69 % населення регіону [8], а кількість репресованих поляків у даному регіоні становила 2094 особи. У Миколаївській області було заарештовано 504 особи, з них розстріляно 159, в Херсонській – відповідно 497 і 201, в Одеській – 1093 і 468 осіб.

Основної своєї мети кампанія проти польської меншини досягла – наслідки «корені-

зації» повністю знищені, а компактно проживаюче польське населення було розпорошене і залякане. Фабрикувалися й різноманітні справи щодо шпигунських організацій, які начебто працювали на користь військових розвідок зарубіжних країн. Так, широко розголосу набула «викрита» й так звана «Польська організація військова». Вона, на думку керівників держави, проводила масову шпигунську, шкідницьку та агітаційну роботу проти Радянського Союзу. Очолювали її, за викриттям радянських чекістів, найвищі керівники комуністичного руху, такі як, наприклад, колишній генеральний секретар Комуністичної партії Польщі, кандидат у члени президії виконкому Комінтерну, завідувач польським сектором Інституту Маркса-Енгельса-Леніна Ю.В. Сохацьким-Братківським. Таким чином в радянській владі з'явився привід, щоб розпочати масове винищення представників цілого народу поляків та представників інших національностей.

Так, за даними архівів, в контрреволюційну польську націоналістичну організацію, викриту в 1937 році в Миколаєві, входили росіяни І.В. Іванов і М.П. Цвєтаєв, німець Г.А. Окс, поляки В.І. Ляхович та Д.І. Злочевський, українець Т.І. Вдовиченко, молдованин В.Г. Матвєєв. Вони були звинувачені в шпигунській діяльності, проведені контрреволюційної агітації та приналежності до «ПОВ» і засуджені до розстрілу.

Ще одну шпигунську організацію ПОВ, що складалась із 9 депортованих поляків, «викрили» миколаївські чекісти. Усіх їх, а саме: Й.У. Квятковського, І.Ф. Колбу, Й.Ф. Єзерського, У.Ф. Станіславського, І.А. Загребського, І.І. Мировського засудили до розстрілу. Усього в Миколаєві було «виявлено» 8 військових польських організацій, всі учасники яких були засуджені до розстрілу.

Було репресовано і багато поляків за окремими справами. Мотиви були ті ж самі контрреволюційна діяльність, наклепництво на радянський лад, шпигунство тощо. Наприклад, колгоспника с. Волошино Кривоозерського району поляка Ф.П. Косецького розстріляли за те, що він під час закриття костьолу в с. Криве Озеро проводив активну контрреволюційну агітацію, казав, що «так чи інакше довго радянська влада існувати не буде» [9].

За подібним звинуваченням було розстріляно робітника заводу № 200 поляка Б.І. Войцеховського. За даними справи він визнав себе винним в тому, що був контрреволюційно налаштований, підтримував письмовий зв'язок із закордоном, систематично проводив антирадянську агітацію, вихваляв Польщу та оббріхував СРСР. Начебто це підтверджували і свідки, які під час допитів пізніше, у 1957 році давали зовсім інші свідчення.

Мешканця Вознесенська поляка С.І. Корчмарчика також розстріляли за те, що він, як свідчить звинувачувальний вирок, «систематично брехав на радянську владу, що робітники гірше живуть у матеріальному відношенні в СРСР, ніж живуть робітники за кордоном, своєю брехнею по суті вихваляв життя при капіталістичному ладі». За подібними звинуваченнями були розстріляні поляки мешканці Миколаївщини Ц.С. Васютинський, Б.Й. Войцеховський, Й.С. Мінцер, В.С. Секлоцький та багато-багато інших. Часто винишувалися цілі родини як, наприклад, це сталося з родиною Суліковських. В цьому випадку було засуджено до розстрілу одразу трьох братів.

Репресивні заходи не оминули жодного селища Херсонщини, де проживали поляки. Контрреволюційну націоналістичну польську організацію, що складалася з 19 чоловік «викрито» 1937 р. в селі Цареводар Херсонського району. Суть звинувачень зводилась до того, що вони «систематично проводили контрреволюційну роботу, спрямовану на підрив колгоспного ладу, дискредитацію політики радянської держави». Усіх звинувачених Я.Ю. Вишневецького, І.К. Супруна, І.С. Талагая, Д.І. Данишевського, В.В. Шкарбуля, М.П. Сосуновича, Ф.К. Супруна, С.М. Сосуновича, А.М. Артеменко, П.Г. Голинського, Ф.П. Сосуновича, В.О. Антко, В.А. Рипецького, Я.І. Вансовича, Я.П. Белецького, К.Г. Макроцького, Я.Г. Макроцького, М.О. Сачковського засуджено до найвищої міри покарання – розстрілу. В.І. Яворського відправлено до виправного трудового табору строком на 10 років [10].

Того ж року, але місяцем пізніше в с. Цареводарі було «викрито» ще одну контрреволюційну організацію, члени якої проводили антирадянську агітацію та виказували незадоволення масовими арештами поляків.

До розстрілу засуджено Т.А. Жишевецького, І.П. Білецького, Ю.П. Білецького, С.П. Білецького, Ф.В. Вансовича, Ф.Ф. Вишневецького, І.М. Нагеля. До 10 років позбавлення волі засуджено Л.В. Бистринського [11].

В 1937 р. в місті Херсон виявлено контрреволюційну польську організацію, яка на чолі з ксьондзом Адамом Цимерманом проводила контрреволюційну діяльність. По справі проходили: М.В. Янишевська, П.А. Островський, П.А. Тустановський, Ю.С. Крицька, Л.П. Пейда, А.К. Вільчинська, В.К. Голікова, В.В. Пржелуцький, М.І. Оскерко, В.І. Оскерко, М.І. Баллог-Білоусова, О.В. Скрипницький, Л.М. Скрипницька, В.А. Сілковська, Т.В. Кашинська, В.М. Пржелуцький. Насправді вони збиралися разом для обговорення питання про закриття костьолу [12].

Загалом протягом 1930-х років в Україні по «польській лінії» органами НКВС було заарештовано 56 516 осіб (з них 44 467 поляків), з яких 39 644 особи (70 %) засуджено до різних термінів ув'язнення або ж розстріляно [13]. Більшість з названих вище людей пізніше були реабілітовані за недоведеністю доказів. Важливо зазначити, що в Україні діє закон «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», ухвалений Верховною Радою України 17 квітня 1991 р. (із доповненнями і донині становить основу діяльності держави з відновлення справедливості стосовно безневинно постраждалих громадян). Так, станом на 2000-ні роки було переглянуто 307 тис. 450 архівних кримінальних та слідчих справ жертв незаконних репресій. За ними реабілітовано 248 тис. 710 осіб, відмовлено в реабілітації, відповідно до чинного законодавства України, 117 тисячам 243 особам. Процеси реабілітації тривають і досі і здійснюються за допомогою галузевих державних архівів (ГДА) Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України та інших державних архівних установ, де зберігаються архівні кримінальні та слідчі справи, інші документальні матеріали на репресованих осіб, ведеться археографічна робота з оприлюднення документальної спадщини доби репресій. Зокрема, такі роботи ведуться в Державних архівах Миколаївської, Херсонської, Одеської областей.

Таким чином, використання архівних матеріалів у дослідженні сталінських репресій

щодо громадян польської національності на Півдні України у зазначений період є важливою складовою для реабілітації жертв незаконних репресій та відновлення історичної

справедливості, має значний вплив на розвиток історичної науки та формування національної пам'яті та свідомості українців та поляків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті рр. ХХ ст. / М.М. Шитюк. – К. : Тетра, 2000. – 550 с.; Шитюк М.М. Тоталітарний режим і військовослужбовці та працівники органів ДПУ-НКВС України в 20-50-ті роки ХХ століття / М.М. Шитюк, І.Є. Ніколаєв. – Миколаїв : Видавництво ПП І.О. Гудим, 2007. – 318 с.
2. Шитюк М.М. Політика радянської влади щодо поляків південних районів України (20 – 30 рр.) / М.М. Шитюк // Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми і перспективи взаємовідносин. – К.; Краків: Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, 2002. – С. 81–84.
3. Кульчицький С. Депортації польського і німецького населення України [1934 – 1937] / С. Кульчицький // Проблеми історії України [Збірка наукових праць]. – К.: Інститут Історії України НАН України, 1998. – 516 с.
4. Нікольський В.М. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні / В.М. Нікольський // Український історичний журнал. – 2001. – № 2. – С. 74–89.
5. Шемшученко Ю.С. Жертви репресій / Ю.С. Шемшученко, А.Н. Мироненко, В.И. Пристайко. – К.: Юриформ, 1993. – 276 с.
6. Мироненко А.Н. Жертви сталинського терору предвоєнного п'ятиліття на Україні / А.Н. Мироненко, А.П. Бенько. – К., Днепродзержинск, 1994. – 18 с.
7. Масові репресії на території Миколаївщини (30-ті роки ХХ століття) // Український історичний журнал. – 1998. – № 1. – С.94-99
8. Всесоюзний перепис населення 1926 року. – Т. XIV. – М. : ЦСУ СРСР, 1929. – С. 12-36.
9. Повернення з забуття. Перша завідувача обласним відділом освіти // Вересень. – 1996. – № 2. – С. 42-46
10. ДАХО, Ф.Р.4033, оп.3, спр.166, 497 арк.
11. ДАХО, Ф.Р.4033, оп.4, спр.50, 214 арк.
12. ДАХО, Ф.Р.4033, оп.3, спр.147, 110 арк.
13. Еволюція репресивно-каральної системи радянської України // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 440-443

L. Nedbai,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

ARCHIVAL MATERIALS IN THE RESEARCH OF STALINIST REPRESSIONS AGAINST CITIZENS OF POLISH NATIONALITY IN SOUTHERN UKRAINE IN 1930s

In the article based on archives and other sources is the analysis of the state of scientific development of problem of repressions representatives of Poles in 1930th on South of Ukraine. Documents of State archives funds of the South Ukraine include lots of information. The main source for the study of repression in Kherson, Mykolaiv and Odessa region is investigatory records about repressed people that were available to scientists due to a number of declassifying archives, including archives of the security services. Archival documents saved records about mass indignation of Poles at policies of the Bolsheviks, peasants argue against collectivization, closing, destruction and desecration of churches. In this regard, Bolsheviks have spread false accusations of Poles in «espionage». Thus, according to the archives, a large number of Poles in southern Ukraine were accused of carried out counter-revolutionary propaganda, espionage and belonging to the «POV» and most of those people were sentenced to death. Using archival materials in the research of Stalinist repressions against citizens of Polish nationality in the south of Ukraine in this period is an important component for the rehabilitation of victims of illegal repression and the restoration of historical justice, has considerable influence on the development of historical science and the formation of national memory and consciousness of Ukrainians and Poles.

Key words: Poles, South of U.

Рецензенти: *Сінкевич Є. Г.*, д.і.н., професор;
Міронова І. С., д.і.н., доцент.